

โขน

ที่มา : The Khon, H.H. Prince Dhaninivat Kromamün Bidyalabh Bridhyakorn and Dhanit Yupho

โขน : มหรสพสมโภช

เสาวณิต วิงวอน *

โขนเป็นเสมือนเครื่องราชูปโภคอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์ไทย ในอดีตพระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ฝึกหัดบรรดามหาดเล็กหลวงไว้เพื่อแสดงโขนในงานพิธีหลวงต่างๆ ทั้งในและนอกพระราชวัง โขนจึงเป็นของต้องห้ามสำหรับผู้อื่นที่จะแสดง แต่ในชั้นหลังปรากฏความนิยมว่าการฝึกหัดโขนนั้นทำให้ชายหนุ่มที่ได้ฝึกหัดแคล่วคล่องว่องไวในกระบวนรบ จึงมีพระบรมราชานุญาตให้เจ้านาย ขุนนางผู้ใหญ่และเจ้าเมืองมีโขนในครอบครองได้เพราะเป็นประโยชน์ต่อราชการแผ่นดิน โอกาสที่แสดงโขนจึงกว้างขวางขึ้นกว่าเดิม ดังมีหลักฐานต่อไปนี้

๑. **มหกรรมบูชา** ได้แก่การฉลองหรือสมโภชทางพระพุทธศาสนา เช่น ในสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ มีโขนสมโภชพระบรมธาตุชัยนาท รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

มีโขนสมโภชพระพุทธบาทสระบุรี ครั้นสมโภชพระแก้วมรกตในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี มีโขน ๗ โรง เป็นโขนโรงใหญ่ ๒ โรง และโขนช่องระทา ๕ โรง ในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ครั้นฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีโขนชุดหนูมานลักทำวมหาชมพู่ ครั้นฉลองวัดพระเชตุพนฯ มีโขนชุดพิชิตโม่งค์ และมีโขนบนรถล้อเลื่อนในงานผนวชสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีโขนสมโภชพระแก้วมรกต ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีโขนฉลองผ้าป่าคราวเสด็จบางปะอิน เป็นต้น

๒. **เนื่องในพระราชพิธี** ในสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชพิธีออกสนามคือ

* ผู้ทรงคุณวุฒิประจำหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วรรณคดีไทย) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

“โขนสดในสมัยอยุธยา” ภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดประดู่ทรงธรรม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่มา : โขนศาลาเฉลิมกรุง

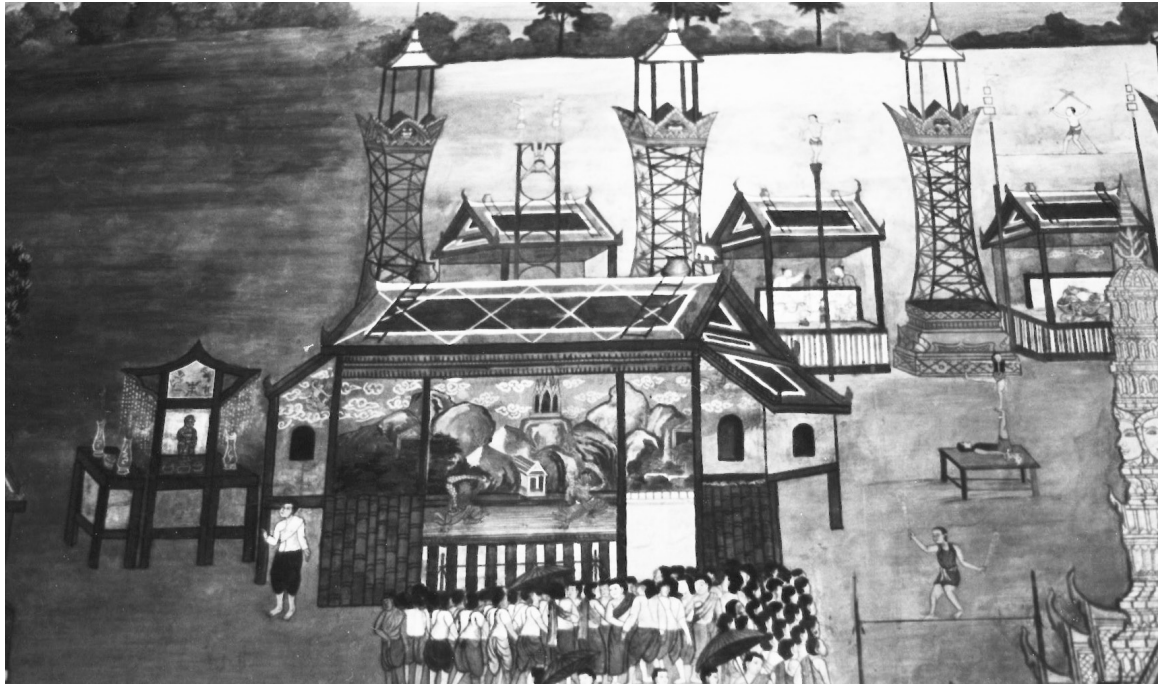
คเชนทร์ศวสนานและมิมหรสพต่าง ๆ สมโภชและกล่าวถึงโขนเป็นการแสดงอย่างหนึ่งในนั้น โขนมีความเกี่ยวข้องกับพระราชพิธีดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ใน ตำนานละครอิเหนา ว่า

...การเล่นแสดงตำนานเป็นส่วนหนึ่งในการพิธี เกิดเพิ่มเติมขึ้นโดยลำดับมาจนการเล่นแสดงตำนานกลายเป็นการที่มีเนื้อเรื่อง ๆ จึงเป็นเหตุให้ฝึกหัดโขนหลวงขึ้นไว้สำหรับเล่นในการพระราชพิธี และเอามหาดเล็กหลวงมาหัดเป็นโขนตามแบบแผนซึ่งมีอยู่ในตำราพระราชพิธีอินทราภิเษก เพราะเป็นลูกผู้ดีฉลาดเฉลียวฝึกหัดเข้าใจง่าย ใครได้เลือกก็ยินดีเสมอได้รับความยกย่องอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงได้เป็นประเพณีสืบมาจนชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้

ในสมัยประชาธิปไตยยังคงมีการแสดงโขนในงานรัฐพิธีหลายครั้ง นายธนิต อยู่โพธิ์ กล่าวไว้

ในหนังสือโขนว่า “ดูประหนึ่งถือเป็นประเพณีที่ต้องจัดให้มีแสดงโขนเป็นประจำปี ณ ท้องสนามหลวง ปีละ ๓ ครั้ง คือ ในวันมืงานฉลองรัฐธรรมนุญ ในงานฉลองวันขึ้นปีใหม่ ในรัฐพิธีฉลองวันสงกรานต์” นอกจากนี้ยังมีการแสดงโขนรวมอยู่ในนาฏศิลป์ประเภทอื่นๆ ไปเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม ณ ต่างประเทศ เป็นเสมือนทูตสันถวไมตรีกับนานาประเทศจนกระทั่งทุกวันนี้

๓. งานศพ จดหมายเหตุลาลูแบร์กล่าวว่า “โขนและระบำนั้นมักหากันไปเล่น ณ งานปลงศพ และบางทีก็หาไปเล่นในงานอื่น ๆ บ้าง” แสดงว่ามีการแสดงโขนในงานศพมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ในสมัยธนบุรีมีโขนในงานพระศพกรมขุนอินทรพิทักษ์ เป็นโขนโรงใหญ่ ๒ โรง โขนช่องระทา ๗ โรง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช คราวงานถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิสมเด็จพระ

“การแสดงโขนและมหรสพต่าง ๆ ในงานพระเมรุศกนธ์”
จิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ ณ พระระเบียง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พระชนกาธิปัตย์ พระราชพงศาวดารกล่าวว่
เมื่อเชิญพระบรมอัฐิออกสู่พระเมรุแล้ว มีการ
มหรสพครบทุกสิ่ง

...โขนชักกรอกโรงใหญ่ ทั้งโขนวังหลวงและ
วังหน้า แล้วประสมโรงเล่นกลางแปลง เล่นเมื่อศึก
ทศกรรฐ์ยกทัพกับ ๑๐ ขุน ๑๐ รถ โขนวังหลวง
เป็นทัพพระราม ยกไปแต่ทางพระบรมมหาราชวัง
โขนวังหน้าเป็นทัพทศกรรฐ์ยกออกจากพระราชวัง
บวร มาเล่นรบกันในห้องสนามหน้าพลับพลา ถึงมี
ปืนบาเรียมรางเกวียนลากออกมายิงกันดังสนั่นไป

โคลงของกรมหมื่นศรีสุนทรบันทึกรไว้ว่า
มีโขนโรงประชันกัน โรงหนึ่งเล่นชุดถวายแหวน
อีกโรงหนึ่งเล่นชุดศึกอินทรีชิต

งานพระเมรุพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีโขน งานพระเมรุ

สมเด็จพระนางเจ้าสุภัททันตาภุมาริรัตนและสมเด็จพระ
พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน
งานพระศพพระองค์เจ้าดวงจันทร์ พระองค์เจ้า
ลำอานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวล้วนมีโขนด้วยกันทั้งสิ้น ความนิยมเรื่อง
การแสดงโขนในงานศพยังคงอยู่กระทั่งปัจจุบัน

๔. งานบรมราชาภิเษกและอภิเษก
สมรส ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว คราวงานบรมราชาภิเษกครั้งหลัง ปีระกา
พุทธศักราช ๒๔๑๖ “ในวัน ๑๓ - ๑๔ - ๑๕
ค่ำ มีโขน...” และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว งานพระราชพิธีบรม
ราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๔๕๔ “เวลาค่ำวันนี้
มีมหรสพพิเศษโขนหลวงเฉพาะการบรมราชาภิเษก
สมโภชเฉลิมพระเกียรติยศที่โรงโขนหลวง ณ สวน
มัสกวัน” ส่วนงานอภิเษกสมรสปรากฏในบทละคร

เรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตอนนางอภิชะกุกุชกับจระกากล่าวว่ามีการแสดงโขนในมหรสพสมโภชดังนี้

พวกโขนเบิกโรงแล้วจับเรื่อง
สี่เมืององคตพดหาง
ตลกเล่นเจรจาท้าทาง
ทั้งสองข้างอ้างอวดฤทธิ์

ในเรื่องพระอภัยมณี กล่าวถึงโขนเป็นหนึ่งในมหรสพสมโภชตอนพระอภัยมณีอภิเษกกับนางสุวรรณมาลี

๕. งานบันเทิงและบำรุงศิลปะ การแสดงโขนมีจุดประสงค์อย่างหนึ่งคือเพื่อความบันเทิง ในขณะเดียวกันเป็นการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมไปด้วย เช่น โขนสมัครเล่นของ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ แสดงในงานเปิดโรงเรียนนายร้อย (ทหารบก) ชั้นมัธยม พุทธศักราช ๒๔๕๒ ระบุจุดประสงค์ในการแสดงว่า

...จะให้ผู้ที่คุ้นเคยชอบพอกันและที่เป็นคนชั้นเดียวกัน มีความรื่นเริงและเพื่อจะได้ไม่หลงลืมว่า ศิลปวิทยาการเล่นเต้นรำไม่จำเป็นจะต้องเป็นของฝรั่งจึงจะดูดี ของโบราณของไทยเรามีอยู่ไม่ควรจะให้เสื่อมสูญไปเสีย...

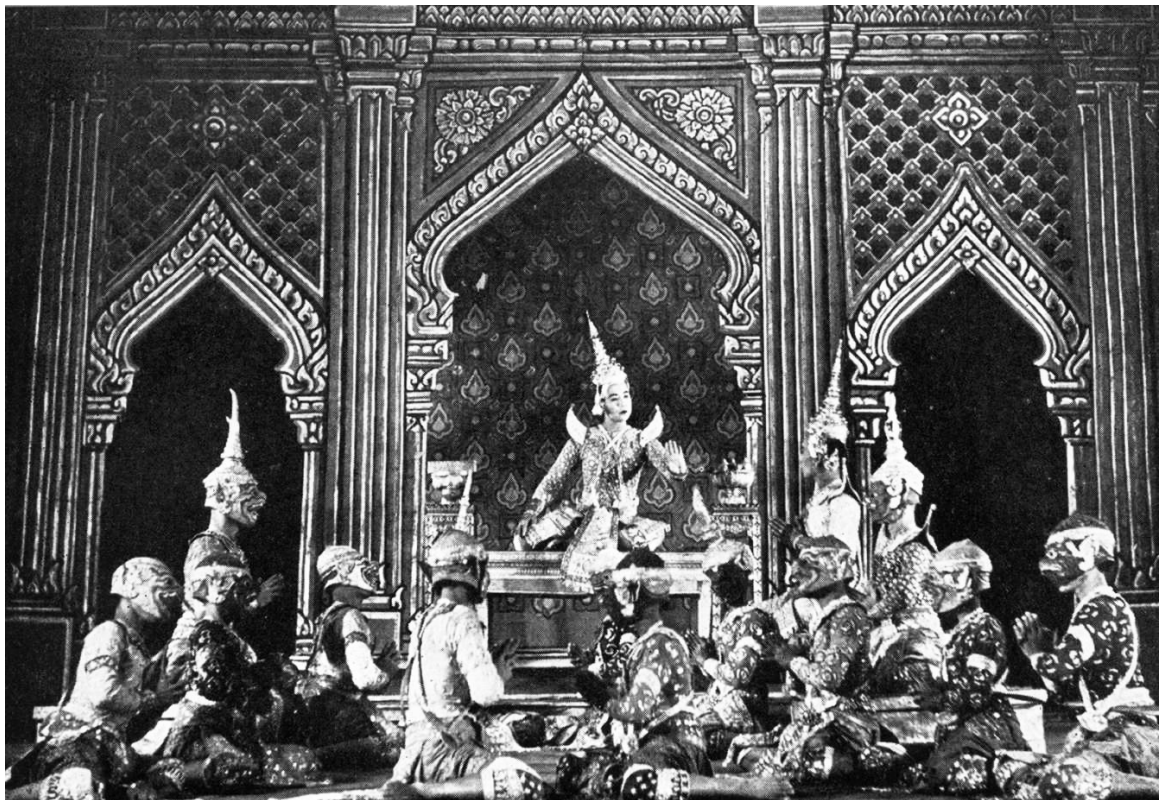
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงจัดแสดงโขนชุดนางลอย ณ สวนจิตรลดาโรหฐาน พุทธศักราช ๒๔๖๔ เพื่อเก็บเงินบำรุงเลื้อปา

โขนของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
ที่มา : <http://www.naewna.com/lady/26906>

ในรัชกาลปัจจุบัน สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ มีพระราชประสงค์ที่จะทรงอนุรักษ์การแสดงโขนให้คงอยู่เป็นสมบัติอันทรงคุณค่าทางวัฒนธรรมไทย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการแสดงโขนพระราชทาน ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๕๐ เป็นต้นมาดังนี้ พุทธศักราช ๒๕๕๐ และพุทธศักราช ๒๕๕๒ ชุดพรหมมาศ พุทธศักราช ๒๕๕๓ ชุดนางลอย พุทธศักราช ๒๕๕๔ ชุดศึกมัยราพณ์ และ พุทธศักราช ๒๕๕๕ ชุดจอมอนันต์ ทั้งนี้มีพระราชเสาวนีย์ให้จัดสร้างเครื่องแต่งกายโขนขึ้นใหม่ ปรับปรุงวิธีการแต่งหน้าโขนให้เหมาะสมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ด้วย

หน่วยงานของรัฐคือกรมศิลปากรมีหน้าที่จัดการแสดงโขนให้ประชาชนชมเป็นประจำ นับแต่ตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ ในพุทธศักราช ๒๔๓๗ และเปลี่ยนเป็นโรงเรียนนาฏศิลป์ ใน พุทธศักราช ๒๔๘๘ นักเรียนได้มีส่วนร่วมแสดงโขนในงานสำคัญหลายครั้ง รายการที่กรมศิลปากรจัดแสดงให้ประชาชนชม เช่น ในพุทธศักราช ๒๔๙๐ แสดงชุดนางลอย ใน พุทธศักราช ๒๔๙๕ แสดงชุดหนุมานอาสา เป็นต้น การแสดงโขนสำหรับประชาชนยังมีต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน เช่นในปฏิทินการแสดงประจำปี ๒๕๕๖ ของกรมศิลปากรโดยสำนักการสังคีต กำหนดแสดงโขนชุดหนุมานชาญสมรและชุดอินทรชิตฤทธิ

โขนฉาก ชุดหนุมานอาสา

ที่มา : The Khon and Lakon by Dhanit Yupho

การแสดงโขนถวายสมเด็จพระบรมราชินีนาถเอลิซาเบทที่ ๒ แห่งสหราชอาณาจักรและพระสวามี เมื่อพุทธศักราช ๒๕๑๕
ที่มา : โขนศาลาเฉลิมกรุง

ที่โรงละครแห่งชาติ กรุงเทพฯ และมีการแสดงโขนชุดนางลอย-ยกรบ ที่โรงละครแห่งชาติ ภาคตะวันตก สุพรรณบุรี เป็นต้น ทั้งนี้เป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมของชาติ โดยเฉพาะการแสดงโขนจะบรรจุอยู่ในรายการประจำปีตลอดมา

๖. งานรับรอง เมื่อมีอาคันตุกะจากต่างประเทศมาเยือนประเทศไทย โขนมักเป็นการแสดงที่ใช้ในการรับรองเสมอ เช่น พุทธศักราช ๒๕๐๕ แสดงโขนชุดหนุมานอาสา รับรอง ฯพณฯ พลเอกเนวิน ประชานสถาปวัตติแห่งสหภาพพม่า พุทธศักราช ๒๕๐๗ แสดงโขนชุดมัยราพณ์สะกดทัพถวายสมเด็จพระราชาธิบดี

โบดวงและสมเด็จพระราชินีฟาปิโอลาแห่งเบลเยียม เมื่อพุทธศักราช ๒๕๑๐ แสดงโขนชุดศรเทราพต รับรอง ฯพณฯ ฟรานซ์ โยนาส ประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐออสเตรีย เป็นต้น

นอกจากรับรองอาคันตุกะแล้วโขนยังใช้แสดงรับบุคคลสำคัญของชาติด้วย เพราะถือเป็นเครื่องหมายแสดงความยินดี ดังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๔๔๐ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับจากเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ซึ่งมีกรมหมื่นปราบปรปักษ์ (พระยศขณะนั้น) กับเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์เป็นแม่งานจัดโขนกลางแปลง

การแสดงโขนกลางแปลง ชุดศึกศรพรหมาสตร์ ณ อุทยานพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๔๙
ที่มา : โขนศาลาเฉลิมกรุง

ที่ท้องสนามหลวงสมโภช และกราบบังคมทูลเชิญ
เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตร โขนแสดงใน
วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ จัปตอนเสร็จศึกกลางกา พระราม
คืนนครอยุธยา พระชนนีเสด็จออกไปรับพระราม
เข้าเมืองแล้วให้มโหรีสมโภช หนังสือพิมพ์
สยามไมตรีฉบับวันอังคารที่ ๔ และวันอังคารที่
๑๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๖ รายงานว่างานโขน
กลางแปลงนี้ใหญ่กว่างานอื่น ๆ เท่าที่เคยมีมา
มีผู้แสดงถึง ๔๐๐ คนเศษ เครื่องแต่งตัวทำขึ้น
ใหม่ทั้งหมด การตกแต่งสถานที่ทำเหมือนจริง
ทุกอย่าง เช่น

[...] ฝ่ายกรุงศรีอยุธยานั้น ทำเป็นปราสาท
ราชฐาน มีกำแพงเมือง มีประตู หอรบ บัอม เสนา
ธง เหมือนเมืองจริง ๆ ถึงเวลาใครมีบทป็นต้นไม้ก็

ป็นต้นไม้ขึ้นไปจริง ๆ ถึงตอนที่พวกกะเหรี่ยงได้ยิน
เสียงเป่าเขาควาย ก็มีพวกกะเหรี่ยงออกมาจาก
ช่องเขา

ตอนพระรามจะยกเข้าเมือง พวกชาวเมือง
มีความยินดี จัดให้ยกเอาโต๊ะตั้งเครื่องบูชา
ออกมาตั้งจริง ๆ และในเมืองนั้นก็ได้ทำการ
รับเสด็จผูกผ้าแดงมีธงทิวเช่นที่นิยมปฏิบัติ

ในปัจจุบันอาจมีผู้เข้าใจว่าโขนแสดงแต่
เฉพาะในงานศพ ที่จริงตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว
เห็นว่าการแสดงโขนในหลายโอกาสอย่าง
กว้างขวาง กล่าวได้ว่าทุกคราวที่มีงานใหญ่และ
สำคัญจะมีโขนอยู่ด้วยเสมอ ควรนับว่าเป็นสิ่งที่
ก่อให้เกิดสวัสดิมงคล ประการหนึ่งเพราะจาก
ต้นกำเนิดของโขนคือการชกนาคตีกดาบรพรพ์

หรือการเล่นตีกดำบรรพ์นั้นเป็นสิ่งที่เป็นมงคล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงกล่าวไว้ว่าการเล่นในพระราชพิธีอินทราภิเษกนี้ “ก็คือการเล่นแสดงตำนานในไสยศาสตร์เพื่อแสวงสวัสดิมงคล มาแต่มูลเหตุอันเดียวกันกับที่เล่นโขนเรื่องรามเกียรติ์...” ดังนั้นการแสดงโขนซึ่งเป็นตำนานของพระนารายณ์อวตารจึงไม่มีความอัปมงคลอันใด การแสดงโขนนั้นเกี่ยวกับการสมโภช แม้ในงานศพดังที่ปรากฏในงานพระเมรุตั้งแต่อดีตก็เรียกว่า “มหรสพสมโภช” เช่น คราวงานถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิ

สมเด็จพระชนกาธิปัตย์ พระราชพงศาวดารกล่าวว่า “เครื่องมหรสพสมโภชเหมือนอย่างการพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงเก่า” ในเรื่อง*อิเหนา* ตอนงานพระเมรุหมันหย่า มีกลอนตอนกล่าวถึงการมหรสพในงานว่า “สมโภชพระศพเสร็จเจ็ดทิวา” การจัดงานเป็นการบูชาผู้ที่เคารพนับถือและรักใคร่ของคน ผู้ที่มีชีวิตอยู่ย่อมกระทำสิ่งที่ดีไม่ใช่สิ่งอัปมงคลให้แก่ผู้ตาย อีกประการหนึ่งผู้ประดิษฐ์ศิลปะใด ๆ คงไม่มีจุดมุ่งหมายให้ศิลปะของตนเป็นสิ่งที่อัปมงคลอย่างแน่นอน ที่มีผู้รังเกียจว่าโขนแสดงในงานศพไม่สมควรนำมาแสดงในงานมงคลเป็นความคิดของคนชั้นหลังทั้งสิ้น

Khon : An Entertaining Performance

Khon or drama dance has long been an important entertainment for people of Thailand. It originally served as a royal utensil for kings; it was not allowed for commoners and others to hold and enjoy, but later, kings gave permission to elite and nobles to possess the performance providing more chances for the show to be performed. That is, Khon was not only performed in royal and state ceremonies, but also in worshipping festivals, royal wedding ceremonies, royal greeting ceremony, funeral ceremony, and entertaining festivals. It is noted that Khon is a common show in major or great festivals. Khon performance represents legends of gods, and has thus been considered as an auspicious tradition and it helps conserve valuable national cultural heritage.

Translated by Thanik Lertcharnrit